

EEN PLATTEGROND VAN DE MACHT

Een plattegrond van de **macht**

Carl Devos (red.)

ACADEMIA
PRESS

Uitgeverij Academia Press
Ampla House
Coupure Rechts 88
9000 Gent
België

www.academiapress.be

Uitgeverij Academia Press maakt deel uit van Lannoo Uitgeverij,
de boeken- en multimediodivisie van Uitgeverij Lannoo nv.

ISBN 978 94 014 8568 5
D/2022/45/239
NUR 754

Devos, Carl. (red.)
Een plattegrond van de macht. Inleiding tot politiek en politieke wetenschappen
Gent, Academia Press, 2022, 656 p.

Tiende editie, 2022
Negende editie, 2021
Achtste editie, 2020
Zevende editie, 2019
Zesde editie, 2018
Vijfde editie, 2017
Vierde editie, 2016
Derde editie, 2015
Tweede editie, 2014
Eerste editie, 2012

Vormgeving cover en binnenwerk: LetterLust | Stefaan Verboven

© Carl Devos & Uitgeverij Lannoo nv, Tielt

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden
verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van
druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder
voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

Woord vooraf	10	3.1 Inleiding	57
Hoofdstuk 1		3.2 Behaviorisme	59
<i>Wat is politiek?</i>	12	3.3 Institutionalisme	61
1 Inleiding	16	3.4 Rationele-keuzebenaderingen	64
2 Wat is politiek? Op zoek naar een omschrijving	17	3.5 Systeembenaderingen	72
2.1 Oorsprong van het begrip	17	3.6 Interpretatieve, constructivistische benaderingen	73
2.2 Bevolking op een territorium?	17	3.7 Structurele (-functionalistische) benaderingen	75
2.3 Van nachtwaker naar nanny	17	3.8 Marxisme	78
2.4 Eindeloze reeks definities	18	4 Uitleiding	79
3 Geschiedenis	19	Hoofdstuk 3	
4 Indelingen: essentially contested concept? ..	21	<i>Ideologieën</i>	86
4.1 Indeling 1: de dimensies van Heywood	23	1 Inleiding	90
4.2 Indeling 2: domein- en aspect-benaderingen	24	2 Een oud, felbediscussieerd concept	91
5 De relativiteit van indelingen: over Schmitt en Easton	29	2.1 Geschiedenis van het concept ideologie	91
5.1 Carl Schmitt	29	2.2 Discussies over ideologie	93
5.2 David Easton	32	3 Wat is ideologie?	95
5.3 Omschrijving van politiek: naar een synthese	34	4 De morfologie van ideologieën	96
5.4 Politiek en conflicten	35	5 Links en rechts: een gps in de politiek?	98
6 Uitleiding	38	5.1 Oorsprong van links-rechts	98
Hoofdstuk 2		5.2 Relevantie van links-rechts	99
<i>De wetenschap der politiek</i>	42	5.3 Ontdubbeling van links-rechts	101
1 Inleiding	46	6 Een beknopt overzicht van enkele ideologieën	102
2 De wetenschappelijke studie van politiek	46	6.1 Inleiding	102
2.1 Zijn politieke wetenschappen wetenschap?	46	6.2 Liberalisme	104
2.2 Kan de politicoloog objectief zijn?	51	6.3 Conservatisme	106
2.3 Een discipline met taalproblemen	54	6.4 Socialisme	110
2.4 Een afzonderlijke discipline?	56	6.5 Nationalisme	113
3 Benaderingen in de wetenschap der politiek	57	6.6 Ecologisme	115
		7 Is er nog een toekomst voor ideologieën?	117
		7.1 Het einde van de ideologie?	117
		7.2 En het populisme dan?	118
		8 Uitleiding	119

Hoofdstuk 4	
<i>Macht</i>	124
1 Inleiding: macht is een moeilijk vak	128
2 Wat is macht?	129
2.1 De bestanddelen van macht: de visie van Dennis Wrong	131
2.2 De moeilijke verhouding tussen macht en invloed	133
3 Vormen van macht	135
4 Bronnen van macht	136
5 Dimensies van macht	138
5.1 De eerste dimensie: het pluralisme	138
5.2 De tweede dimensie: de kritiek op het pluralisme van Bachrach en Baratz	140
5.3 De derde dimensie: de visie van Steven Lukes	142
6 Potentiële, 'onzichtbare' macht?	144
7 Structurele macht	147
8 Hoe macht meten?	150
8.1 De reputatiemethode	152
8.2 De decisie- of besluitvormingsmethode	152
8.3 Het effectenonderzoek	154
8.4 De positiemethode en het netwerkonderzoek	154
8.5 Meting van macht in termen van machtsbronnen	156
9 Uitleiding	157

Hoofdstuk 5
Macht in weinig handen

1 Inleiding: over de studie van elites	164
1.1 Studie van elites is de studie van macht en dus de studie van onze samenleving	164
1.2 Elites zijn niet per se problematisch, politieke elites zijn niet alleen	164
1.3 België is een elitair politiek systeem	165
2 Elite: oorsprong, beschrijving en criteria	166
2.1 Oorsprong	166
2.2 Beschrijving	167
2.3 Criteria	168
2.4 Veel onderzoek over elites, minder theorie	168
3 Wie heerst? Iedereen, velen of sommigen?	169
3.1 En het marxisme dan?	169
3.2 Het pluralisme	170
3.3 Het elitisme	175
3.4 Het (neo)corporatisme	182
4 Hedendaags eliteonderzoek	188
5 Procesbenadering van politieke rekrutering: Pippa Norris	191

6 Selectie van kandidaten	193
6.1 Methodes van kandidatenselectie	194
6.2 Selectiecriteria	195
6.3 Kandidatenselectie in België	196
7 Politieke carrières	199
8 Uitleiding	200

Hoofdstuk 6
Macht in veel handen

1 Inleiding	210
2 Politieke cultuur	210
2.1 Inleiding	210
2.2 Wat is 'politieke cultuur'?	210
2.3 The Civic Culture	214
2.4 Subculturen en breuklijnen	220
3 Politieke socialisatie	226
3.1 Mensen zijn geen computers	226
3.2 Wat is politieke socialisatie?	226
3.3 Socialisatieagenten	227
3.4 Een heel leven lang?	228
4 Politieke participatie	229
4.1 Inleiding	229
4.2 Verschillende benaderingen en evolutie van het concept	229
4.3 Vormen van politieke participatie	232
4.4 Verklaringen voor de variatie in politieke participatie	238
4.5 Stemgedrag	240
5 Sociale bewegingen	249
5.1 Inleiding	249
5.2 Begripsafbakening	250
5.3 Ontstaan van sociale bewegingen	251
5.4 De toekomst van nieuwe bewegingen	255
6 Uitleiding	257

Hoofdstuk 7
Politieke partijen

1 Inleiding: wat is een politieke partij?	270
2 Het ontstaan van politieke partijen	274
2.1 De institutionele benadering	274
2.2 Het traditionele breuklijnenmodel	275
2.3 Naar nieuwe breuklijnen?	278
3 Typologieën van partijen	279
3.1 Kaderpartijen vs. massapartijen	281
3.2 De catch-all party	282
3.3 Massabureaucratische vs. electoraal- professionele partijen	284
3.4 Cartel parties	284
3.5 Business-firm parties	287

3.6	Partijtypes in meerlagigheid: franchise en stratarchie.....	289
4	Functies en disfuncties van partijen	292
4.1	De programmatische functies	292
4.2	Positionele partijfuncties	294
4.3	Civiele functies	296
4.4	Disfuncties van partijen	297
4.5	Particratie.....	297
4.6	Functieverlies van partijen.....	300
5	Partijorganisatie	301
5.1	De partijvoorzitter en het dagelijks bestuur.....	301
5.2	Het partijbureau en de partijraad.....	303
5.3	Het partijcongres.....	303
5.4	De partijafdelingen en nevenorganisaties.....	304
5.5	De partijleden	304
6	Partijsystemen	306
6.1	Omschrijving en indelingen	306
6.2	Indeling volgens het aantal partijen.....	308
6.3	De indeling van Sartori	314
7	Uitleiding	316

Hoofdstuk 8

Staat en parlement

1	Inleiding	328
2	De staat	328
2.1	Wat is een staat?	328
2.2	Begrippen die aanleunen bij de staat	331
2.3	De staat en zijn burgers.....	334
3	Typologieën van politieke stelsels	336
3.1	Liberale democratie vs. autoritarisme	336
3.2	Presidentieel vs. parlementair systeem.....	340
3.3	Unitaire vs. (con)federale staten.....	340
4	Parlementen	345
4.1	Wat is een parlement?	346
4.2	Functies van parlementen	346
4.3	Structurele kenmerken van een parlement.....	349
4.4	Interne organisatie van het parlement	356
5	De wetgevende macht van het parlement	361
5.1	Bevoegdheidsverdeling binnen het federaal parlement.....	361
5.2	Hoe komt een wet tot stand?.....	362
5.3	Quid de Senaat?	365
5.4	Wetten met een bijzondere meerderheid.....	365
5.5	De alarmbelprocedure.....	366
5.6	Het parlement als grondwetsherziener	366
6	Lopende zaken	367

7	De controlerende taak van het parlement	369
7.1	Vragen, interpellaties, moties, resoluties en aanwezigheid van de ministers	369
7.2	Parlementaire onderzoekscommissies	372
7.3	Controle naar aanleiding van de goedkeuring van de begroting	372
7.4	Vertrouwen geven aan de regering.....	373
8	Politieke verantwoordelijkheid	373
9	Staatsvormen en parlement bestuderen	376
10	Uitleiding	377

Hoofdstuk 9

De uitvoerende macht: de regering

1	De regering staat centraal	388
1.1	Inleiding	388
1.2	Het staatshoofd.....	390
2	De uitvoerende federale macht in België	395
2.1	Rol van de koning	395
2.2	Presidentialisering: het toenemende politieke belang van de premier.....	397
2.3	Ministers en staatssecretarissen.....	399
2.4	Ministerraad, kernkabinet en kroonraad.....	401
3	De vorming van de federale regering	405
4	Het ontslag van de federale regering	410
4.1	Op eigen initiatief.....	410
4.2	Door de Kamer gedwongen	411
4.3	Bij een nieuwe koning	412
4.4	Met of zonder vervroegde verkiezingen?	412
5	Lopende zaken	412
6	Hoe komen regeringsbesluiten van de uitvoerende macht tot stand?	414
7	De uitvoerende macht op regionaal niveau	415
7.1	De Vlaamse regering	415
7.2	Vorming van de Vlaamse Regering	416
7.3	Ontslag van de Vlaamse Regering	417
8	Hoe wordt de (federale) regering in haar taken ondersteund?	417
8.1	Ministeriële kabinetten: functies en kritiek	417
8.2	Enkele aanvullende 'beleidsinstrumenten'	422
9	Regering bestuderen	430
10	Uitleiding	434

Hoofdstuk 10
Openbaar bestuur en
beleidsvorming..... 438

1	Inleiding	442
2	Openbaar bestuur, publieke sector, sturen en bestuurskunde	442
2.1	Sferen in de samenleving.....	442
2.2	Wat is bestuurskunde?.....	444
2.3	De wereld van de publieke sector.....	445
3	Van Weber naar NPM en NPG	452
3.1	Het bureaucratie-model van Max Weber.....	452
3.2	Kritiek op de neutrale ambtenaar.....	454
3.3	Het Nieuw Publiek Management (NPM): een nieuw paradigma.....	456
3.4	Van NPM naar NPG: New Public Governance.....	457
3.5	Slot.....	459
4	Hoeveel en welke overheid willen we?	459
4.1	Het bbp als maatstaf?.....	459
4.2	Het aantal ambtenaren: hoeveel en zijn er te veel?.....	460
4.3	Interne verschuivingen.....	461
4.4	De overheid: een bedrijf?.....	462
4.5	Hervormen op zijn Belgisch/Vlaams?.....	464
4.6	Slot.....	465
5	Binnenlands bestuur als object van beleid en macht	465
5.1	Bestuursvormen in het binnenlands bestuur.....	465
5.2	Het management van bestuurlijke relaties.....	467
6	Beleidsvorming en de verhouding tussen politici en ambtenaren	468
6.1	Inleiding.....	468
6.2	De klassieken en de modellen: de beleidsvoorbereiding.....	468
6.3	Beleid is ook beleidsuitvoering, uitvoering is ook beleid.....	470
6.4	Beleidsnetwerken.....	471
7	Uitleiding	472

Hoofdstuk 11
Democratie en vertegenwoordiging..... 476

1	Inleiding: waarom democratie?	480
2	Wat is democratie?	483
2.1	Op zoek naar een onmogelijke definitie.....	483
2.2	Betekenis van democratie: een bloemlezing.....	485
2.3	Het imago van democratie.....	486
2.4	Het belang van verschil.....	489

2.5	De democratische paradox.....	489
3	Criteria en voorwaarden van democratie	490
3.1	Verschillende visies.....	490
3.2	Niet enkel een kwestie van instellingen.....	491
3.3	Een bijzondere voorwaarde: sociaal kapitaal.....	493
4	Democratie krijgt meer betekenis dankzij niet-democratische systemen	495
5	De centrale principes van de liberale parlementaire democratie	496
6	Bestanddelen van democratie	498
6.1	Het meerderheidsbeginsel als cruciaal bestanddeel.....	498
6.2	Door, voor en van het volk.....	500
7	De deliberatieve democratie	506
7.1	De nieuwste democratievorm.....	506
7.2	Wat is deliberatieve democratie?.....	508
7.3	Nog veel is onbekend.....	510
8	De pacificatiedemocratie	511
8.1	Consensus- vs. meerderheidsdemocratie.....	511
8.2	Pacificatiedemocratie.....	513
8.3	Voorwaarden voor pacificatiedemocratie.....	514
8.4	Hedendaagse betekenis en functioneren? ..	515
9	Vertegenwoordiging	516
9.1	Inleiding.....	516
9.2	Wat is vertegenwoordiging?.....	518
9.3	Vormen van vertegenwoordiging.....	519
10	Modellen van vertegenwoordiging	522
10.1	Delegate-model.....	522
10.2	Trustee-model.....	522
10.3	Mandate-model.....	523
10.4	Resemblance-model.....	524
10.5	'Creatieve' vertegenwoordiging.....	525
10.6	Vertegenwoordiging van bovenaf of van onderuit; controle vooraf of achteraf.....	526
11	Uitleiding: wat nu met de democratie?	528

Hoofdstuk 12
Kiesstelsels..... 538

1	Inleiding	542
2	Meerderheidsstelsels	542
2.1	Soorten meerderheidsstelsels.....	542
2.2	Het FPTP-stelsel in het Verenigd Koninkrijk.....	544
2.3	Het tweerondenstelsel in Frankrijk.....	546
2.4	Voor- en nadelen van meerderheidsstelsels.....	547
3	Proportionele stelsels	548
3.1	Soorten proportionele stelsels.....	548
3.2	Determinanten van proportionaliteit.....	550
3.3	Het lijst PR-stelsel in Nederland.....	552

3.4	Voor- en nadelen van proportionele stelsels.....	552
4	Gemengde stelsels	553
4.1	Soorten gemengde stelsels.....	553
4.2	Het MMP-stelsel in Duitsland.....	554
5	Kiesstelsels en partijssystemen	555
6	De geschiedenis van de Belgische kiesstelsels	556
6.1	Het cijnskiesrecht (1831-1893)	556
6.2	Het algemeen meervoudig stemrecht voor mannen (1893-1921).....	557
6.3	Het algemeen enkelvoudig stemrecht voor mannen (1921-1948).....	558
6.4	Uitbreiding van het AES naar vrouwen	559
6.5	Hervormingen in de jaren 1980 en 1990	559
6.6	De invoering van de provinciale kieskringen	560
6.7	De zesde staats hervorming	561
7	De verkiezing van de Kamer van Volksvertegenwoordigers	562
7.1	De kieskringen.....	562
7.2	De verdeling van de zetels over de partijen	564
7.3	De aanwijzing van de gekozen titularissen en de opvolgers.....	565
7.4	Opkomstplicht, blanco en ongeldige stemmen	568
7.5	De gelijke vertegenwoordiging van mannen en vrouwen.....	569
7.6	Elektronisch stemmen.....	569
8	De verkiezing van de deelstaatparlementen ..	570
8.1	Het Vlaams Parlement	570
8.2	Het Waals Parlement.....	570
8.3	Het Brussels Hoofdstedelijk Parlement.....	570
9	De lokale verkiezingen	571
9.1	De gemeenteraadsverkiezingen	571
9.2	De provincieraadsverkiezingen	576
10	De Europese verkiezingen	576
11	De rol van voorkeurstemmen	577
12	Uitleiding: kies hervormingen	580

Hoofdstuk 13

De Europese Unie

1	Inleiding	590
2	Het Europese integratieproject: historisch overzicht	591
2.1	Hoe het begon	591
2.2	Verdieping van de Europese integratie	592
2.3	Aarzeling en nationale soevereiniteit.....	595
2.4	Uitbreiding van de Europese club	596
2.5	Uit de Europese Unie stappen?.....	597

3	De instellingen van de Europese Unie: hoe werkt de Unie?	598
3.1	Soorten beslissingen.....	598
3.2	Europese instellingen en organen	599
4	Europese integratietheorieën	603
4.1	Neofunctionalisme	603
4.2	Intergouvernementalisme.....	605
4.3	Verfijningen van de grote theorieën	606
4.4	Nieuw institutionalisme	607
4.5	Comparativisme.....	610
4.6	'Multi-level governance'	612
5	De invloed van de EU op de nationale politiek: europeanisering	613
5.1	Europeanisering als onderzoeksdomein	613
5.2	Een voorbeeld: de impact van de EU op de begrotingen van de lidstaten	615
6	Politiek debat: wat voor EU willen we?	618
6.1	Contestatie van het Europese project	618
6.2	Een democratisch deficit?.....	620
7	Uitleiding	625

Hoofdstuk 14

Internationale politiek

1	Inleiding: internationale politiek in een geglobaliseerde wereld	634
2	Internationale betrekkingen: vier theoretische scholen	635
2.1	Het realisme	636
2.2	Het liberalisme	638
2.3	Het radicalisme.....	642
2.4	Het constructivisme	643
3	Actoren in de wereldpolitiek	645
3.1	Staten en hun buitenlands beleid	645
3.2	Internationale organisaties	646
3.3	Niet-statelijke actoren	649
4	De grote thema's	650
4.1	Oorlog en vrede	650
4.2	Internationale politieke economie.....	651
4.3	Transnationale vraagstukken.....	652
4.4	De internationale liberale wereldorde onder druk?	653
5	Uitleiding: waarover gaat het in internationale politiek?	654

Woord vooraf

Voor u ligt de tiende uitgave van *Een plattegrond van de macht. Inleiding tot politiek en politieke wetenschappen*. De eerste editie verscheen in 2011 als een uitwerking van *De kleermakers en de keizer. Inleiding tot politiek en politieke wetenschappen* (september 2006). Al meer dan vijftien jaar is door velen hard gewerkt aan dit handboek.

De opzet bleef al die tijd onveranderd. *Een plattegrond van de macht* is een inleidende kennismaking met politiek en politicologie. Volledigheid noch specialisatie is wat we beogen. We leggen wel een stevige basis, waarna iedereen via de vele referenties zelf op verkenning kan gaan in de wondere wereld van politiek en politicologie. Zo is het boek ook na de laatste les nuttig.

De kennismaking verloopt langs 14 hoofdstukken. Uiteraard beginnen we met de vraag wat politiek (hoofdstuk 1) en politieke wetenschappen (hoofdstuk 2) precies zijn. Politieke wetenschappen zijn geen waardevrije discipline, maar dat betekent daarom niet dat de denkkaders waarmee politicologen werken gelijkgesteld kunnen worden aan ideologieën (hoofdstuk 3). Die zijn heel belangrijk in het politieke bedrijf, maar om idealen te realiseren is macht (hoofdstuk 4) nodig. Macht is in elk systeem ongelijk verdeeld: ook in een democratie bestaan elites (hoofdstuk 5). Gelukkig kan ook de massa participeren in de politiek (hoofdstuk 6), bijvoorbeeld via de – zeker in België almachtige – politieke partijen (hoofdstuk 7). Deze kernactoren spelen een essentiële rol in het parlement (hoofdstuk 8) en in de regering (hoofdstuk 9). Deze publieke instellingen

proberen het maatschappelijk verkeer te reguleren, en dat doen ze o.a. via het openbaar bestuur (hoofdstuk 10). In heel veel landen spelen deze processen zich af binnen een democratie (hoofdstuk 11). Binnen zo'n regime zijn vertegenwoordiging en verkiezingen (hoofdstuk 12) cruciaal. Omdat de politiek zich niet tot het statelijk niveau beperkt, belichten we in de twee laatste hoofdstukken de Europese (hoofdstuk 13) en internationale (hoofdstuk 14) politiek.

De hoofdstukken zijn langs een terugkerend patroon opgebouwd: wat betekenen de centrale concepten, actoren, instellingen of processen? Wat is hun geschiedenis? Welke zijn de voornaamste auteurs en benaderingen die ons inzicht kunnen geven? Vanuit welke invalshoeken worden ze bekeken? Hoe kunnen we al die verschijnselen classificeren, in soorten met specifieke kenmerken opdelen en zo beter leren begrijpen? Welke vragen kunnen we er over stellen? De richtvragen aan het begin van elk hoofdstuk leiden je stap per stap naar het antwoord op deze kwesties.

Om zo dicht mogelijk bij de leefwereld en kennis van de meerderheid van de lezers te blijven en om de informatie voor hen zo bruikbaar mogelijk te maken, hebben we de uiteenzetting vanuit een Vlaams-Belgische case opgezet. Een handboek in comparatieve politicologie is dit dus niet. Dat wil zeggen dat we aantonen hoe de regering, het parlement of het openbaar bestuur in België werkt. We richten ons daarbij vooral op het federale beleidsniveau.

In dit handboek staan de meest actuele wetenschappelijke onderzoeksresultaten of de laatste empirische

data niet centraal. Ze onderbouwen het boek, maar zijn er niet de kern van. In latere cursussen komen ze ongetwijfeld aan bod. Met *Een Plattegrond van de macht* brengen we fundamentele inzichten en bouwstenen die lezers in staat stellen om zelf kritisch en gefundeerd na te denken over politieke en sociale verschijnselen. Daartoe zijn kennis van en inzicht in de basics van de politiek en de politieke wetenschappen onmisbaar.

Zoals u van een inleidend handboek mag verwachten, houden we de vinger aan de pols van de recente literatuur en evoluties van onze politieke instellingen. Daarom is er (in regel) een jaarlijkse update van het handboek. Soms met beperkte wijzigingen, soms wordt steviger ingegrepen in een hoofdstuk.

Wat u in de hand hebt is het werk van velen. Van alle huidige auteurs, maar ook van zij die in de afgelopen jaren bijdroegen tot eerdere versies. Bijzondere dank aan Wannes Swings, Nina Vanhevel en Isaac Demey voor de goede eindredactie, en dank aan Stefaan Verboven om dit alles in de juiste beeldtaal om te zetten.

We wensen u alvast veel leesplezier. We beseffen dat dit een omvangrijk inleidend overzichtswerk is, dat ondanks het volume niet volledig kan zijn. En ook niet moet zijn. Daarvoor dienen meer gespecialiseerde opleidingsonderdelen en handboeken. In dit handboek proberen we u wel inzicht te geven in een breed spectrum van basisbegrippen en -verschijnselen van de politiek. Hoe die werkt zou na dit boek al flink wat duidelijker moeten zijn.

In de colleges gidsen we u door deze cursus, tonen we wat belangrijker is en hoe een en ander begrepen

en gestudeerd kan worden. Illustreer we deze leerstof met recente voorbeelden en brengen we de essentie in een verhalend kader. In de lessen krijgt dit handboek meer leven. Daarna kan het nog jaren dienen als naslagwerk. Geniet ervan.

Laat ons beginnen met de eerste, evidente openingsvraag: wat is dat eigenlijk, politiek?

- Carl Devos, september 2022

Politics is a system of interactions in any society through which binding or authoritative allocations are made and implemented.
(Easton 1965a:52)

Hoofdstuk 1

Wat is politiek?

Carl Devos

Hoofdstuk 1. ***Wat is politiek?***

1. **Inleiding**

2. **Wat is politiek? Op zoek naar een omschrijving**

- 2.1. Oorsprong van het begrip
- 2.2. Bevolking op een territorium?
- 2.3. Van nachtwaker naar nanny
- 2.4. Eindeloze reeks definities

3. **Geschiedenis**

4. **Indelingen: essentially contested concept?**

- 4.1. Indeling 1: de dimensies van Heywood
- 4.2. Indeling 2: domein- en aspectbenaderingen

5. **De relativiteit van indelingen: over Schmitt en Easton**

- 5.1. Carl Schmitt
- 5.2. David Easton
- 5.3. Omschrijving van politiek: naar een synthese
- 5.4. Politiek en conflicten

6. **Uitleiding**

- Hoofdstuk 2. ***De wetenschap der politiek***
- Hoofdstuk 3. ***Ideologieën***
- Hoofdstuk 4. ***Macht***
- Hoofdstuk 5. ***Macht in weinig handen***
- Hoofdstuk 6. ***Macht in veel handen***
- Hoofdstuk 7. ***Politieke partijen***
- Hoofdstuk 8. ***Staat en parlement***
- Hoofdstuk 9. ***De uitvoerende macht: de regering***
- Hoofdstuk 10. ***Openbaar bestuur en beleidsvorming***
- Hoofdstuk 11. ***Democratie en vertegenwoordiging***
- Hoofdstuk 12. ***Kiesstelsels***
- Hoofdstuk 13. ***De Europese Unie***
- Hoofdstuk 14. ***Internationale politiek***

Vragen

1. **Hoe** kunnen we het begrip politiek omschrijven?
2. **Waarom** moeten we dat weten en waarom is dat geen evidente vraag?
3. Wat is de **oorsprong en geschiedenis** van het begrip?
4. Waarom is politiek een wezenlijk **betwist** begrip?
5. Welke **indelingen** kunnen we gebruiken om de vele omschrijvingen van politiek te structureren?
6. Hoe klinkt een **synthese-omschrijving** van politiek?
7. Wat is het belang van **verschil en conflict** voor politiek?

1. Inleiding

Politicologie als integratiewetenschap

Een politicoloog bestudeert 'de politiek'. Dat is een van de weinige kenmerken die hem of haar identificeren of onderscheiden. De eigenheid van de politicologie als discipline gaat vaak niet verder dan deze mededeling. Op de studie van de politiek heeft de politicologie evenwel geen monopolie. Ook vanuit andere disciplines – zoals sociologie, psychologie, geschiedenis, recht, economie, communicatiewetenschappen – wordt politiek bestudeerd. Wat een politicoloog tot politicoloog maakt, is niet zozeer dat hij uitsluitend politiek als studieonderwerp heeft, maar vooral dat hij het meest van alle andere sociale wetenschappers politiek bestudeert en alle nuttige inzichten uit die andere disciplines integreert en toepast op het domein van de politiek. De politicologie is m.a.w. een **integratiewetenschap** waarin inzichten en methodes uit zusterdisciplines als ondersteuning gebruikt worden voor de studie van politieke verschijnselen en processen. Daaruit zijn eigen invalshoeken, inzichten, technieken en een onderzoeksagenda ontstaan.

Wat is het studiedomein van de politicologie?

Een inleiding op de politieke wetenschappen kan niet anders dan starten met de evidente vraag: wat is politiek? Met andere woorden: wat is het studiedomein van de politicologie? Wat maakt verschijnselen en processen tot politieke, dus tot politicologisch relevante verschijnselen en processen? Die vraag is **fundamenteel**, maar zeker niet evident. Ze is fundamenteel omdat ze raakt aan de essentie van de discipline, haar afbakening en inhoud. Ze is niet evident, omdat politiek moeilijk te omschrijven is. Er zijn weinig criteria die het mogelijk maken om een correcte definitie of omschrijving van een foute of minder goede te onderscheiden. Vaak blijft die omschrijving dan ook vaag, zoals in de visie dat politiek 'betrekking heeft op het sturen van een samenleving' of 'op het geheel van afspraken die nodig zijn om het geordend leven in een grote groep mogelijk te maken'.

Omschrijving van politiek is het onderwerp van politicologische en politieke discussies

De omschrijving van politiek is het onderwerp van politicologische – bijvoorbeeld, moeten we de besluitvorming in een turnclub ook bestuderen of niet? – maar ook van politieke discussies. Dat komt o.a. omdat wat

politiek is, volgens veel definities datgene is wat door de staat, door de overheid geregeld mag, kan of zelfs moet worden. Wat politiek is, wordt vatbaar voor politiek en dus voor collectief, lees **overheidsop treden**. 'Politieke' kwesties worden immers via politieke instellingen en dus via specifieke, publieke (in tegenstelling tot privé)regels en methoden behandeld. Politiek is als het ware een deeldomein van de samenleving, met vage, veranderende grenzen. Vandaar de vaak gehoorde discussie: is dit een politiek probleem? Mag of moet de politiek zich daarmee bezighouden? Wat is de reikwijdte van politiek? Dat is nog iets anders dan de vraag welke inhoud de politiek binnen die grenzen moet krijgen, welk beleid er t.a.v. politieke problemen gevoerd moet worden.

De essentie van politiek is dat er geen eensgezindheid over is

Het beantwoorden van de vraag 'wat is politiek' is niet enkel fundamenteel en delicaat, maar ook noodzakelijk. Dat antwoord is het onderwerp van het eerste hoofdstuk. Over de bestanddelen, de basisingrediënten of sleutelconcepten van politiek bestaan zoveel verschillende visies, dat een unanieme definitie van politiek nooit zal bestaan. Het behoort zelfs tot de essentie van politiek dat er geen eensgezindheid is over wat politiek is, toch in een vrije samenleving. Politiek gaat immers over macht, over belangen en waarden, over keuzes en beslissingen in een competitieve omgeving van schaarste van middelen en verdeeldheid over doelstellingen en prioriteiten, over de koers van onze samenleving. Wellicht is de meest eenvoudige van alle definities van politiek: alles wat te maken heeft met het **besturen** van een samenleving.

Voor van der Brug en Heemskerk (2017) vormen besluitvorming, conflict en macht de drie sleutelbegrippen van politiek. Politiek gaat over macht en conflicten rond bindende beslissingen. Deze auteurs merken terecht op dat er weliswaar geen algemeen aanvaarde definitie van politiek bestaat, maar dat dit niet wil zeggen dat politicologen zich allemaal met volstrekt andere onderwerpen bezighouden. "Wel is het zo dat de politicologie als wetenschappelijke discipline niet heel scherp afgebakend is van andere onderzoeksvelden, zoals economie of sociologie." (2017:16)

2. Wat is politiek? Op zoek naar een omschrijving

2.1. Oorsprong van het begrip

Politiek is (de hoogste menselijke activiteit in) de samenleving

De term ‘politiek’ is afkomstig van het Oudgriekse *politeia (politika)*, dat verwijst naar alles wat betrekking heeft op de *polis*, op de burgerlijke samenleving, op het leven als burger in de samenleving en op het bestuur van de gemeenschap. De bestuurlijke context waarin deze term begrepen moet worden, is die van de *polis* of stadstaat. Het adjectief *politikos* (‘de burger of *polis* betreffend’) stond er tegenover *idiotikos*, dat ‘privé’ of ‘individueel’ betekende. Een *politès* was dus een burger in zijn hoedanigheid van ‘publiek persoon’, terwijl een *idiotès* verwees naar diezelfde burger in zijn privéleven. Verder is het voor een goed begrip van de Griekse *polis* van belang dat er nog geen onderscheid gemaakt werd tussen ‘publiek’ en ‘politiek’.

Van **Aristoteles** is de uitspraak dat de mens “van nature een (sociaal) politiek dier” is: politiek is niet enkel onvermijdelijk, maar ook de hoogste menselijke activiteit, dé activiteit die ons van andere soorten onderscheidt. De mens kan enkel zijn natuur uitdrukken via het redeneren, via de participatie in een politieke gemeenschap die het algemeen belang zoekt via discussie en die dat algemeen belang nastreeft door acties waartoe iedereen moet bijdragen. Dat is een heel andere invulling dan die van de Amerikaanse politoloog Harold **Laswell** (1902-1978), die politiek in 1936 in een boektitel de befaamde omschrijving gaf “who gets what, when, how”.

2.2. Bevolking op een territorium?

Territorialisering van de politiek (en de samenleving)

Politiek heeft veelal betrekking op een samenleving die verbonden is aan een **territorium** (zoals staten, de EU of internationale organisaties van staten). Er zijn evenwel ook niet-territoriaal gebonden ‘verenigingen’ waarbij men zich kan aansluiten, denk aan de katholieke kerk. Zo’n lidmaatschap van niet-territoriaal gebonden samenlevingen kan erg verschillen. Het lidmaatschap van een studentenclub is vrijblijvend en minder omvattend dan dat van de katholieke

kerk, namelijk gericht op enkele specifieke doelen en activiteiten. Het vat niet alle aspecten van het leven. Er gelden wel regels binnen de studentenclub, maar die regelen slechts een beperkt deeldomein van het studentenleven en de studentengemeenschap.

Wie lid is van een territoriaal gebonden samenleving, moet evenwel alle regels volgen die op dat territorium gelden. Ze gelden voor iedereen en veel omvangrijker, ze regelen veel verschillende levensdomeinen. Dat is een ander lidmaatschap dan het functionele lidmaatschap van een organisatie. Wie aan het territoriale lidmaatschap van een staat wil ontsnappen, moet als het ware verhuizen naar een ander territorium, waar dezelfde of andere regels gelden. Vandaag neemt de territorialisering van politiek vooral de vorm van staten aan. Deze territorialisering van politiek is geen feit, maar een historische evolutie, die ook weer kan omslaan. Die is intern in verschillende territoria verdeeld (gemeenten, provincies, gemeenschappen en gewesten) en engageert zich samen met andere staten in internationale verbanden. Zoals verderop in dit handboek zal blijken, is de staat vandaag minder dominant dan pakweg een eeuw geleden. Processen van globalisering, decentralisering, federalisering en Europese integratie maken dat andere territoriale verdelingen van de samenleving belangrijker zijn geworden. Bovendien is ook de macht van niet-statelijke actoren, zoals Google, Facebook of Apple, heel sterk toegenomen. Hun, ook politieke, invloed is vaak veel groter dan die van staten.

Politiek als activiteit om in de samenleving bindende collectieve beslissingen te nemen

Het is evident dat er op een dergelijk territorium ook mensen moeten leven voordat er van politiek sprake kan zijn. Naast de vereiste van (onafhankelijk) grondgebied, heeft politiek zoals we die in het voorliggende boek begrijpen, ook betrekking op een **bevolking**, een samenleving. Politiek wordt soms omschreven als de activiteit via dewelke in die samenleving bindende collectieve beslissingen worden genomen, waarmee men de problemen die voortkomen uit het leven in die samenleving vreedzaam probeert op te lossen.

2.3. Van nachtwaker naar nanny

Afspraken over wat de politiek mag of moet doen

Politiek varieert tussen het regelen van een heel beperkt aantal aspecten van die samenleving tot het

heel diep ingrijpen in allerlei kleine aspecten van die samenleving. De politiek kent over de tijd heen een evolutie: in de loop van de 19de eeuw moest de politiek zich maar met een beperkt aantal zaken inlaten. Dat kwam neer op een soort **minimal state**, die vooral zorgde voor orde en tucht, de bescherming van grenzen en van het eigendomsrecht, en die slechts een beperkt aantal ‘verzorgende taken’ opnam waarvoor ook belastingen nodig waren.

Daartegenover staat de hedendaagse **nanny state**, de alomtegenwoordige, ‘interventionistische’ welvaartsstaat die zich op vraag van velen over veel en veel verschillende onderwerpen moet buigen. “De politiek moet optreden”, horen we vaak, of “dat is de verantwoordelijkheid van de politiek”. Dat gaat over onderwerpen waarvan nog maar decennia geleden gedacht werd dat de politiek zich daar niet mee hoefde te bemoeien. De afspraken over wat de politiek mag of moet doen, variëren dus door de tijd heen en op basis van ‘de behoeften aan politiek’ binnen de samenleving die de politiek moet organiseren. De manier waarop de politiek dat doet – de vorm van het politieke bestuur – kan sterk verschillen. De studie van die variatie – classificatie van politieke systemen – is een centraal onderwerp van de politicologie. Via die **classificaties** proberen politicologen inzicht te krijgen in het ontstaan en functioneren van al die vormen van politiek.

2.4. Eindeloze reeks definities

Drie aspecten

Politiek kan immers veel zijn: het gebruik van macht, de bindende publieke allocatie van schaarse waarde, het beheer van de staat, het nemen van collectieve beslissingen, de kunst van het besturen of regeren, het georganiseerde meningsverschil, de kunst van het haalbare, de strijd om belangen, de organisatie van conflict en consensus, de bepaling van wie wat wanneer en hoe krijgt enz. Politiek als “the process through which power and influence are used in the promotion of certain values and interests” (Danzinger 2005:4). Een definitie van politiek opmaken die alle elementen omvat die we intuïtief als ‘politiek’ beschouwen, is volgens Hague, Harrop en McCormick onmogelijk. Deze auteurs vatten de essentie van politiek (“the process by which people negotiate and compete in the process of making and executing shared or collective decisions”) samen in drie aspecten: politiek is

“a collective activity, occurring between and among people. [...] It involves making decisions on matters affecting two or more people, typically to decide on a course of action, or to resolve disagreements. Once reached, political decisions become authoritative policy for the group, binding and committing its members.” (Hague, Harrop & McCormick 2016:6)

Almond gaat in deze lijn verder: “The core of politics, however, is about human beings making important decisions for themselves and for others” (Almond e.a. 2008:1).

Politiek als ontologisch statement

Politiek is “the process by which communities pursue collective goals and deal with their conflicts authoritatively by means of government” (Sodaro 2004:30). Politicologie is dan “a set of techniques, concepts and approaches whose objective is to increase the clarity and accuracy of our understanding about the political world” (Danziger 2003:6). Als mensen politiek bestuderen, dan maken ze als het ware een **ontologisch** statement, omdat hiermee alvast impliciet een begrip van wat politiek is, vervat moet liggen. Zeggen dat je politiek bestudeert, impliceert dat het moet bestaan en dat je het kan bestuderen, dat het te vatten is. Daarom moeten we kunnen achterhalen wat de aard – *the nature* – van ‘het politieke’ is. En dat is onduidelijk. Nochtans heeft het antwoord op die vraag belangrijke epistemologische² gevolgen.

Zeër breed of zeer precies?

Voor sommigen moet politiek een zeer breed begrip zijn: “The political is an adjective that can be applied to a whole range of activities. Or at least it should be” (McAuley 2003:3). Wie politiek omschrijft als “the activity through which people make, preserve and amend the general rules under which they live” (Heywood 2013:2), komt inderdaad tot een heel brede invulling. Hij vult aan dat politiek “is thus inextricably linked to the phenomena of conflict and cooperation” (Heywood 2013:2). Voor anderen dan weer moeten we politiek zeer precies omschrijven:

“The variety of definitions is extensive. But if we are to study and understand this pervasive phenomenon, we must be precise about what it means, and take care to define and use this term and others in a generally acceptable and consistent way.” (Jackson & Jackson 1997:6)

Voor de eerste past politiek bijna overal op, de ander wil het precies omschrijven. Op de vraag ‘wat is politiek?’ bestaat “helaas geen antwoord [...] dat niet voor bestrijding vatbaar is. Politicologen verschillen onderling grondig van mening over de manier waarop de politieke werkelijkheid het best kan worden gekend en hanteren, in samenhang daarmee, ook sterk uiteenlopende omschrijvingen van het object van hun wetenschappelijke bezigheid – politiek. [...] Het meningsverschil richt zich onder meer op de reikwijdte van politiek.” (van Putten 1994:29)

Open en rekbaar begrip

Een van de manieren om politiek toch te omschrijven, is na te gaan welke betekenis aan dit begrip in de geschiedenis is gegeven. Bij wijze van spreken. In de volgende paragraaf komt een heel eigenzinnige en selectieve keuze van enkele hoogtepunten uit het denken over politiek aan bod. Enkele van de vele honderden, duizenden mogelijkheden. Dat korte, niet-representatieve overzicht moet illustreren hoe uiteenlopend politiek in de loop van de geschiedenis ingevuld is. Het begrip is dus open en rekbaar. Het zijn evenwel belangrijke ‘gezichten van politiek’, die bepalend zijn voor de (ook hedendaagse) invulling van dat complex concept.

3. Geschiedenis

De geschiedenis van politiek is lang en ingewikkeld. We kiezen hierna drie ‘hoogtepunten’ uit de bijna ontelbare mogelijkheden. Een hoogst eigenzinnige en dus niet-representatieve selectie van enkele historische ankerpunten, die de inhoud van het begrip ‘politiek’ tot vandaag mee bepalen.

De mens als burger van de samenleving

Het woord politiek is, zoals gezegd, afgeleid van het Griekse *politika*, dat verwijst naar ‘de zaken die met de polis te maken hebben’. *Polis* verwijst naar de stadstaten, naar de stedelijke samenleving in het klassieke Griekenland. Griekenland bestond, in de 6de-5de eeuw v.C., uit een reeks van dergelijke zelfstandige politieke gemeenschappen, de stadstaten. De *polis* stond voor de geordende samenleving, alleen daarin kon de mens tot volle ontplooiing komen. De mens is lid van de geordende gemeenschap en hoorde ook

deel te nemen aan het publieke leven ervan: de mens als burger van de polis (**zoön politikon**). Wie zich niet of nauwelijks inliet met het wel en wee van de *polis*, was een *idiotès*. Van bij het ontstaan is de conceptuele betekenis van ‘politiek’ echter meerduidig. Dat blijkt reeds uit Aristoteles’ (384-322 v.C.) traktaat *Politica*, de eerste theoretische verhandeling over politiek.

Iedereen moet op zijn manier bijdragen tot de staat

Voor het begin van politiek wordt vaak naar **Plato** (427-347 v.C.), de leermeester van Aristoteles, verwezen. Bekend zijn bijvoorbeeld de filosofische dialogen *Politikos* (*De Staatsman*) en vooral *Politeia* (*Het Bestel*), een werk dat tussen 380 en 370 v.C. geschreven zou zijn. De leermeester van Plato, **Socrates**, is er min of meer alomtegenwoordig in. Het verhaal in dialoogvorm speelt zich wellicht af rond 410 v.C. Het is hét “voorbeeld van alle andere bespiegelingen over een heilstaat”, aldus vertaler Molegraaf in een zeer toegankelijke vertaling van dit meesterwerk (2000).

Plato gelooft sterk in **arbeidsverdeling**, waardoor iedereen, in het belang van de hele samenleving, zijn eigen vaardigheden en talenten optimaal kan ontwikkelen. Iedereen moet op zijn manier bijdragen tot de staat. De staat is een organisch geheel en iedereen heeft daarin een specifieke plaats. Burgers moeten zichzelf zien als een deel van een groter geheel en de regels van dat geheel respecteren. De vrije wil is ondergeschikt aan het staatsbelang en de leiding van de staat ligt bij een daartoe speciaal opgeleide groep van wijzen, een klasse van koningen-wijsgeren. Die zijn, geheel onbaatzuchtig, enkel bezig met het goede bestuur van de staat, ze werken enkel voor het algemeen belang. Gewone burgers bemoeien zich niet te veel met het bestuur van de staat en moeten vooral werken, de vrije wil is ondergeschikt aan het staatsbelang.

Politiek stelt ons in staat om echt menselijk te leven

Aristoteles nam deze invulling van politiek als een organisch gegroeid geheel van zijn leermeester over: zonder ingreep van buitenaf zullen politieke gemeenschappen zich spontaan ontwikkelen. Volgens deze filosoof was een volwaardig menselijk leven – **eudaimonia** of het goede leven – enkel mogelijk binnen een politieke gemeenschap. Daar communiceren en overleggen we met anderen. Het eudemonisme (*eu*, ‘goed’ en *daimon*, ‘ziel’) staat voor het streven naar geluk, naar een ‘goede ziel’. Dat goede leven verwijst niet naar

genot, maar naar een volwaardig leven waarin alle menselijke capaciteiten beleefd kunnen worden om zo alle morele deugden te ontwikkelen.

De politiek is dus niet beperkend, maar laat integraal mensen toe om volwaardig te leven. Al geldt dat bij Aristoteles enkel voor vrije mannen, niet voor kinderen, vrouwen, vreemdelingen of slaven, die in de politiek geen enkele rol konden spelen. De *polis* was immers niet enkel een institutioneel gegeven, het was een **morele en politieke gemeenschap**. Politiek is niet beperkend, maar stelt ons daarentegen in staat om echt menselijk te leven en ons te bevrijden van de beperkingen van ons privéleven. Wie zich enkel om zijn eigen zaken bekomert, leeft geen volwaardig leven. Het nastreven van het goede leven impliceerde betrokkenheid bij de publieke zaak, beraadslagen, toespraken houden, recht spreken, verantwoordelijkheid dragen enz.

Kortom, alle menselijke capaciteiten volwaardig tot uiting laten komen. De polis is m.a.w. gericht op autonomie en zelfbestuur, waarin de directe democratie (zie hoofdstuk 11) als waarde en doel op zichzelf belangrijk is. Bij Aristoteles verwijst politiek, de **meesterwetenschap**, in zijn meest algemene betekenis naar de zoektocht naar de Goede Samenleving, naar het nastreven van het goede leven d.m.v. deelname aan de publieke zaak in de context van de *polis*. Politiek is bij Aristoteles altijd gebaseerd op dialoog, het is een sociale activiteit.

Politiek als uitdrukking van het republikeinse regime

Bij de Florentijn Niccolò **Machiavelli** (1469-1527) is *politico* of het *vivere civile* de uitdrukking van het republikeinse regime. Dat beschreef hij vooral in zijn *Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio*, ofte de commentaren bij de eerste tien boeken van Titus Livius. Maar veel bekender van deze auteur is uiteraard zijn *Il Principe* (vertaald als *De Vorst of De Heerser*, geschreven tussen 1513 en 1515, verschenen in 1532). Daarin gaat het niet over de republiek en de voordelen van het *vivere politico*. Het is een verhandeling over de vraag hoe vorsten macht kunnen verwerven en nadien behouden, hoe ze hun staat moeten besturen. In dat boek duikt het woord *politico* in de aristotelische betekenis niet op. Machiavelli was zelf bestuurder, vanaf 1498 was hij een tijdlang het hoofd van de tweede kanselarij van de republiek Firenze. Als de Medici in 1513 terugkeren, wordt hij gevangengenomen en gefolterd maar na gratie van de paus (Giovanni de Medici was als eerste Florentijn tot paus gekozen, Leo X, 1513-1522) wordt hij

vrijgelaten en trekt hij zich terug in de heuvels van Firenze om te schrijven.

Hij schrijft onder andere **De Vorst**, een reeks adviezen aan de Florentijnse leider Lorenzo dei Medici (1452-1519) die Italië moet verenigen. Helaas gaf die Machiavelli geen baan in ruil voor al die ongevraagde adviezen. Het boek verscheen pas voor het eerst in 1532. Machiavelli was op zoek naar een *principe nuovo* (nieuwe vorst) om de vreemdelingen te verdrijven en Italië te herenigen. Hij wou de Katholieke Kerk verbannen uit de Florentijnse stadstaat en Italië weer zo groot en machtig maken als het oude Rome. Zijn werk raakte dan ook snel op de Index (*Index librorum prohibitorum* of lijst van verboden boeken, van 1559 tot 1966 een door de paus opgestelde lijst van boeken die katholieken niet mochten lezen), waardoor de publicatie in Italië lang onmogelijk was. In 1553 verscheen in Parijs de eerste Franse vertaling, in 1560 in Basel de eerste Latijnse. In 1615 werd het vertaald in het Nederlands.

Politiek als techniek voor de instandhouding van de macht

In **Il Principe** – een van de bekendste politieke boeken uit de geschiedenis – komt een andere invulling van (hetzelfde woord) politiek naar voren. Het gaat om de techniek van de **macht**, om de middelen die nodig zijn om macht te verwerven en te behouden, om de staat te beschermen. In de periode van Machiavelli ontstaan de staten. Het begrip staat is afgeleid van het Latijnse **status regis**, of ‘de toestand van de vorst’. Na verloop van tijd wordt het begrip onpersoonlijker, tot het niet langer betrekking heeft op een persoon die de macht bezit, maar op de staat als *abstractum*. Politiek krijgt dan de negatieve associatieve betekenis van de **amorele kunst** die beoefend moet worden om de staat tegen binnen- en buitenlandse vijanden te beschermen. Politiek verwijst dan naar het nieuwe verschijnsel staat en naar een techniek (sluw, geslepen) om met macht om te gaan. Nog een hele tijd zal er concurrentie zijn tussen dit begrip van politiek en het origineel van Aristoteles, dat verwees naar het bedachtzame, deugdelijke, weloverwogen bestuur op basis van wijsheid en inzicht (in het Latijn *prudentia*).

Politiek als de organisatie binnen de staat

Wanneer op het einde van de 18de eeuw, met o.a. de **Franse revolutie**, nieuwe politieke stromingen ontstaan (conservatisme, liberalisme en later socialisme), groeit een nieuw, dynamisch begrip van politiek. Het